

Zakład Ochrony Środowiska
Instytut Nauk o Ziemi UMCS

KRZYSZTOF H. WOJCIECHOWSKI

*Krajobrazy – elementy dziedzictwa kulturowego
i ich ewolucja*

Landscapes as the Elements of Cultural Heritage and Their Evolution

Gdy w początkach lat sześćdziesiątych przygotowywano wydanie monumentalnej pracy zbiorowej *Ochrona przyrody i jej zasobów* pod redakcją W. Szafera (1965), pojęcie krajobrazu, jako obiektu ochrony, było uwzględniane w literaturze światowej bardzo rzadko. Choć wielu przyrodników było aktywnie zaangażowanych w działania na rzecz ochrony tych elementów środowiska przyrodniczego, które pozostawały jeszcze we względnie pierwotnym, nie zmienionym przez człowieka stanie, to dla ich określenia nie posługiwano się pojęciem krajobrazu. Tymczasem pozycja geografów w działaniach na rzecz badań, waloryzacji i ochrony krajobrazu stawała się coraz słabsza, paradoksalnie, dzięki postępowi w rozwoju metodologii geografii, a w szczególności szybkiego rozwoju jej działów specjalistycznych (Appleton 1996).

Na tym tle ewenementem w skali światowej jest zarówno dobór autorów, jak i zakres oraz treść dzieła firmowanego przez Szafera, a w szczególności rozdziały dotyczące krajobrazu. Sformułowane w 1965 roku przez T. Wilgata wskazania dotyczące ochrony krajobrazu (Wilgat 1965) okazują się być w pełni aktualne dopiero współcześnie, gdy problem ten uzyskuje nowe wymiary. Zmiana ta może być traktowana jako rezultat naturalnego rozwoju idei ochrony środowiska, jako rezultat sposobu traktowania całości środowiska geograficznego (wraz z wszystkimi dziełami człowieka) za dziedzictwo ludzkości, ale także jako przejaw sytuacji stopniowej konwergencji idei ochrony przyrody i ochrony

zabytków, które u swych początków angażowały kręgi profesjonalistów specjalności bardzo dalekich od siebie.

W zasadzie wszystkie współczesne działania na rzecz ochrony, jednoczy idea przekazywania następnym generacjom niezubożonego kapitału zasobów przyrody, dóbr kultury i dorobku cywilizacji, określanego jako dziedzictwo ludzkości (Asworth 1995). Idei tej patronują obecnie liczne organizacje międzynarodowe, wśród nich UNESCO, Unia Europejska i Rada Europy oraz Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody (IUCN). Światowa Konwencja Dziedzictwa, dotycząca ochrony światowego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, realizowana jest już w ponad 110 krajach, a podlega sekretariatowi usytuowanemu przy UNESCO w Paryżu (UNESCO 1972).

Jednym z kluczowych problemów w zakresie zachowania dziedzictwa kulturowego narodów Europy wydaje się obecnie zagadnienie ochrony krajobrazu (Droste i in. 1995). Powszechnie uznawanymi zagrożeniami dla wielu godnych zachowania krajobrazów Europy stają się: przyspieszona ewolucja gospodarcza i postęp technologiczny, integracja polityczna i kulturowa naszego kontynentu i świata oraz przemiany cywilizacyjne wyrażające się w zanikaniu tradycyjnych sposobów życia, układów społecznych i systemów wartości. Zagrożenia te są już niemal wszędzie zauważane, a różnorodne działania na rzecz zachowania najwyżej cenionych jakości krajobrazowych podejmowane w poszczególnych krajach są wyrazem poszukiwań skutecznych dróg zachowania tego elementu dziedzictwa narodowego. Ramy tych poszukiwań wyznacza tzw. Deklaracja z Lake District, dokument przyjęty przez IUCN w 1988 roku dotyczący problemów ochrony krajobrazu. Czytamy w nim m.in.: „Ludzie w harmonijnym współdziałaniu z przyrodą ukształtowali w wielu obszarach świata krajobrazy o niezwyklej wartości i pięknie. Te krajobrazy [...] zawierają wiele ekosystemów, które ewoluowały i trwają dzięki działaniom człowieka [...] ich znaczenie będzie wzrastać, jako ostoji różnorodności biologicznej, przechowują one ślady historii ludzkości w obiektach i pozostałościach dawnych metod użytkowania ziemi. Ich trwałe użytkowanie pozwoli przetrwać tradycyjnym sposobom życia i tradycyjnym wartościom, pozwoli im rozwijać się w harmonii ze środowiskiem” (Lucas 1988, s. XV). Tak więc cele ochrony przyrody uznano za zbieżne z kierunkami ochrony tradycyjnych krajobrazów kulturowych, a ich nieprzerwane użytkowanie jako warunek właściwego postępowania.

Polska „Ustawa o ochronie przyrody” z 1991 roku wyznaczając nowe formy ochrony krajobrazu, będące w zgodzie z powyższymi zasadami, nie akcentuje jednak tak mocno wartości kulturowych chronionych krajobrazów i celowości ich tradycyjnego użytkowania. Wartościami kulturowymi i zabytkowymi

wybranych krajobrazów zajmują się podległe Ministerstwu Kultury regionalne ośrodki studiów i ochrony środowiska kulturowego. Podjęły one już prace nad inwentaryzacją krajobrazów kulturowych i zabytkowych zasługujących na ochronę.

Problemem ciągle oczekującym na satysfakcjonujące rozwiązanie jest wypracowanie jednolitej metody waloryzacji wszystkich krajobrazów, umożliwiającej wyznaczenie obiektów zasługujących na ochronę z punktu widzenia ich wartości jako elementu dziedzictwa narodowego, a uwzględniającej wszystkie istotne kryteria wartości i wszystkie aspekty jakościowe krajobrazów. Droga prowadząca do opracowania takiej metody wydaje się analiza cech krajobrazów już (z różnych względów) uznanych za godne ochrony i pielęgnacji jako składnik dziedzictwa narodowego.

Podejmując temat dziedzictwa narodowego nie można pominąć aspektu aktualności i uniwersalności przyjmowanych kryteriów kwalifikacyjnych. Krajobraz kulturowy można bowiem (Jones 1996) zawsze traktować dwojako: jako wyraz oddziaływania określonego systemu kulturowego na środowisko, oraz jako obiekt w określony sposób postrzegany i wartościowany przez pewną społeczność.

Ten aspekt problemu jest szczególnie istotny w rozważaniach na temat składników dziedzictwa narodowego. Panuje obecnie powszechne przekonanie, że spośród przetrwałych do dnia dzisiejszego relikwów przeszłości każde społeczeństwo wyselekcjonowuje jako swe dziedzictwo godne zachowania te, które aktualnie uważa za najcenniejsze (Herbert 1995). Wybierane są więc zwykle takie elementy dziedzictwa, które mogą być dostosowane do aktualnych potrzeb konstrukcji samoświadomości społeczeństwa (Wojciechowski 1995), a także te, które uznaje się za pożyteczne w tworzeniu właściwego obrazu tegoż społeczeństwa u obcych (Gruffud 1995). Należy tu jeszcze dodać, że odpowiedzialna za tworzenie tego *image* kraju, narodu lub społeczeństwa jest zwykle węższa grupa społeczna, uznająca się za elitę powołaną do kształtowania świadomości społecznej, a rozporządzająca możliwościami propagowania swych poglądów poprzez środki przekazu informacji. W okresach ostrej walki ideologicznej i politycznej możliwe jest wzajemnie sprzeczne posługiwanie się tymi samymi elementami dziedzictwa jako symbolami przeciwstawnych poglądów. Niszczący dworek szlachecki zamieniony w szkołę wiejską może być symbolem sprawiedliwości społecznej lub pogardy dla tradycji narodowej. Amerykański teoretyk badań krajobrazowych, przez wiele lat wydawca czasopisma „Landscape”, w jednym ze swych esejów (Jackson 1986) wyraźnie wydzielił dwa typy krajobrazów kulturowych – polityczny i wernakularny. Według Jacksona krajobraz po-

lityczny był od powstania związany z celowym zamiarem uzewnętrznienia oznak władzy, panowania, ideologii i integralności kreowanego widoku w postrzeganej przez ludzi scenerii. Kolejne etapy tworzenia takich krajobrazów znaczone są datami w kronikach, nazwiskami panujących, budowniczych i artystów (Samuels 1979). Powstawanie krajobrazów wernakularnych przebiegało drogą ciągłej ewolucji, zwykle bez zdarzeń zapisanych w historii, lecz w trakcie powolnego doskonalenia sposobów zagospodarowywania miejscowych zasobów przyrody przez lokalną społeczność.

Innymi wyróżnieniami typów krajobrazu posłużyli się (w trakcie europejskiej konferencji w Blois w 1992 roku „Od Europy krajów do Europy krajobrazów”): Donadieu (1993), który wyróżnił „strefy przyrodnicze” i „miejsca historyczne” oraz Kaloara (1993), który przeciwstawił „krajobrazy emblematyczne”, zawierające znane i uznane „pomniki dziedzictwa” krajobrazom wyrażającym w pełni charakter regionu, krajobrazom, spopularyzowanym przez Charlesa Bruna (od 1901 r. przewodniczącego francuskiej Federacji Regionalistów) i P. Vidala de la Blache, które nazywa „organicznymi”.

Spośród krajobrazów uznawanych w Polsce za zasługujące na ochronę można wyróżnić dosyć wyraźne grupy krajobrazów dających się określić jako „emblematyczne” (ewentualnie „fasadowe”), oraz te, które można nazwać „swojskimi” (choć dla tego terminu Pawłowska (1996) znalazła nieco inne zastosowanie w analizie krajobrazów miejskich).

Krajobrazy dające się zakwalifikować do dwu wyróżnionych typów, choć aktualnie uznawane za wartościowe i godne ochrony, mają odmienną genezę, kształtowały je odmienne drogi ewolucji, a różne były też kryteria, które przesądziły o uznaniu je za godne ochrony. Utrzymanie wyróżniających je walorów może także wymagać odmiennych zabiegów.

Większość krajobrazów dających się określić jako emblematyczne została pieczołowicie zaplanowana i ukształtowana tak, aby zawierały odpowiednie symbole (władzy, bogactwa, przynależności do określonego kręgu kultury itp.) i stały się symbolami jako całość układu (najczęściej architektoniczno-przyrodniczego). W ciągu dalszej swej historii były one pielęgnowane, uzupełniane i utrzymywane jako rzeczywiste lub symboliczne dziedzictwo przez spadkobierców lub ich następców poważnie traktujących utrzymanie wartości obiektów poddanych ich opiece. Ten stereotyp „biogramu” krajobrazu emblematycznego odpowiada uznanym za elementy dziedzictwa narodowego krajobrazom, np. zespołom parkowo-pałacowym Wilanowa i Puław, parkowi i katedrze w Oliwie, Jasnej Górze, Nidzicy i innym. Zwykle jednak, w naszej burzliwej historii, dzieje krajobrazów emblematycznych były bardziej skomplikowane. Oficjalne

ideologie i propagowane kolejno różne systemy wartości i różne koncepcje ich symboliki powodowały zmiany w sposobie traktowania większości obiektów. Przykładami mogą tu być: zamek w Malborku, zamek i góra Chojnik, Góra św. Anny, krajobraz śródmiejski Łodzi i inne.

Dzieje niektórych krajobrazów, obecnie nadających się do określenia jako emblematyczne (symboliczne), są szczególnie interesujące, gdy u ich genezy brak celowego zamysłu kształtowania krajobrazu. We wszystkich krajach częścią tradycji narodowej i kulturowej stają się pewne scenerie asocjowane z wydarzeniami uznawanymi za niezwykle znaczące w dziejach danej społeczności. Najliczniejsze w tej grupie są historyczne pola bitewne, lecz ich „droga” do stania się krajobrazami emblematycznymi była zwykle długa i skomplikowana. Budowa w świadomości społecznej odpowiednich asocjacji zdarzeń historycznych i ich scenerii wiąże się zwykle z ciągiem przekazów wizualnych dotyczących zdarzenia, a dostarczanych społeczeństwu zwykle w postaci twórczości artystycznej, a dopiero wtórnie przekazu dokumentalnego. Trwałe zaistnienie silnych skojarzeń zespołu cech pewnej scenerii z wydarzeniem silnie umocowanym w świadomości historycznej i obciążonym dodatkowymi asocjacjami natury emocjonalnej można zwykle analizować i interpretować w jego ciągłości czasowej, w kontekstach społecznym, politycznym, ekonomicznym. Najciekawsze wydają się przypadki celowego budowania takich asocjacji krajobrazowych, służące celom politycznym, społecznym i w końcu komercyjnym. Przykładami mogą tu być: dzieje pola bitewnego pod Raclawicami i Panoramy Raclawickiej, pól Grunwaldu, przeprawy pod Cedynią i inne.

Do szczególnie interesujących należą przypadki asocjowania dzieł artystycznych z odpowiednimi kontekstami (naturalną ilustracją) krajobrazowymi, następnie skutecznie wykorzystywanymi do celów komercyjnych. Twórczość Conan Doyle'a zaowocowała utrzymaniem dla celów komercyjnych scenerii ulicy londyńskiej (Baker Street), twórczość Lucy Montgomery sprawiła, że elementy krajobrazu Wyspy Św. Edwarda „dopasowano” do scenerii opisanej w książkach o Ani z Zielonego Wzgórza. Twórczość Fryderyka Chopina niewątpliwie częściowo inspirowaną polską muzyką ludową starano się jeszcze mocniej – szczególnie w powszechnej opinii – związać z kulturą polską. Temu celowi służyły dominujące w różnych formach wizualnej popularyzacji tego kompozytora przetworzone artystycznie krajobrazy uznane za typowe dla Mazowsza.

W moim przekonaniu współcześnie krajobrazem emblematycznym może być krajobraz pierwotny. Symbolizuje on bowiem po pierwsze wspaniałość, bogactwo i piękno natury szczycącego się nim kraju, a po drugie wolę i skutecz-

ność działań (aktualnie jednoznacznie pozytywnie ocenianych) na rzecz zachowania zasobów przyrody w stanie nieuszczerplonym.

Szczególnymi zdarzeniami w dziejach krajobrazów emblematycznych są przypadki ich celowego niszczenia. W trakcie konfliktów politycznych i ideologicznych jedną z dróg walki z przeciwnikiem było niszczenie tego, co dlań wartościowe, a więc i obiektów cenionych jako symbole. Wiemy, że w odległych epokach historycznych takie działania należały do zachowań rytualnych, często uzasadnianych przesadami i wierzeniami. Wycinano święte gaje i święte drzewa w okresie chrystianizacji Polski i Litwy, a w niedawnej historii starano się usunąć z krajobrazu miast świątynie chrześcijańskie w krajach poddanym rządowi programowo ateistycznym, pod panowaniem hitlerowców programowo niszczone wszystkie obiekty związane z kulturą żydowską. Nie mniej drastyczne skutki niesły działania kształtujące krajobraz, gdy w wyniku celowych działań lub dopuszczanego zaniedbania doprowadzono do zaniku lub degradacji wartości krajobrazowych, nie uznawanych za istotne przez aktualnie kontrolującą przekształcanie krajobrazu grupę społeczną lub ekipę polityczną.

Z utrzymywaniem wysokich walorów jakościowych krajobrazów emblematycznych wiążą się liczne kwestie ekonomiczne. W okresie swego powstawania angażowały w miejscu tworzenia środki finansowe i nakłady pracy obciążające często bardzo rozległe terytorium (np. budowa pałacu i ogrodów wersalskich). Utworzony obiekt w ciągu swych dalszych dziejów pochłaniał dalsze nakłady na utrzymanie, lecz jako wyróżniony przez aktualną elitę władzy stawał się miejscem dalszych zdarzeń znaczących biegu historii. Kolejne zdarzenia i inicjatywy często wzbogacały miejsce już uznane za wyjątkowo ważne i symboliczne o kolejne obiekty podnoszące jego walory i znaczenie. Przykładami mogą tu być zarówno Wzgórze Wawelskie, jak i zespoły parkowo-pałacowe Puław i Kozłówki, a nawet plac Litewski w Lublinie i stadion sportowy (Nepstadion) w Budapeszcie (Szetey 1996). W warunkach gospodarki rynkowej koszty utrzymania jakości krajobrazów emblematycznych ponoszone są zwykle częściowo przez władze państwowe i regionalne, a częściowo przez organizacje społeczne, tzw. podmioty gospodarcze i osoby prywatne. Wraz ze wzrostem liczby obiektów uznawanych za godne ochrony wzrasta także liczba takich, których walory wykorzystywane są do uzyskiwania samowystarczalności finansowej, a nawet dochodowości. Johnson i Thomas (1995) wymieniają kilkadziesiąt sposobów wykorzystania komercyjnego obiektów dziedzictwa kulturowego. Uzyskanie oficjalnego uznania odpowiedniego obiektu za element dziedzictwa kulturowego następuje zwykle na mocy odpowiedniej decyzji władz lub upoważnionej przez nie instytucji. Możliwości wykorzystania komercyjnego takich obiektów

skłaniają często prywatnych przedsiębiorców do takiego zagospodarowania posiadanych przez nich obiektów w jakiejś mierze zabytkowych, aby takie uznanie uzyskać. Dzięki działaniom tego typu przywrócono walory wielu obiektom – pałacom, parkom, a także młynom, wiatrakom, zakładom przemysłowym i rzemieślniczym, stacjom kolejowym i domom mieszkalnym, w których zorganizowano małe prywatne muzea regionalne lub tematyczne. Obiektów tych w krajach Europy Zachodniej i USA przybywa z każdym rokiem.

Niemal wszystkie krajobrazy aktualnie poddane reżimowi ochronnemu, a dające się zakwalifikować do kategorii „swojskich” mają podobną genezę. Zgodnie z coraz częściej przypominanym poglądem P. Vidala de la Blache krajobraz może być traktowany jako rezultat interakcji otoczenia przyrodniczego (*milieu*) i określonej cywilizacji generujących dany sposób życia (*genre de vie*) społeczności lokalnej. Te czynniki, zmienne w czasie, w wyniku długotrwałej stopniowej ewolucji wzajemnych relacji tworzą określony typ krajobrazu.

Odrębnym zagadnieniem pozostają kryteria i tryb uznania krajobrazu „swojskiego” za element dziedzictwa narodowego lub kulturowego. Krajobrazy te mogą bowiem różnić się w sposób istotny jakością walorów, które mogły uzasadnić ich chronienie. Są to krajobrazy pozbawione obiektów uznanych za wyjątkowe, ich szczególna wartość mogła być oceniona przez specjalistów, a w zakresie nauki o krajobrazie spotykają się zainteresowania specjalistów różnych dziedzin.

W nauce o krajobrazie, będącej głównym przedmiotem zainteresowania między innymi ekologią krajobrazu i architekturą krajobrazu, zaakceptowano co najmniej trzy odmienne podejścia (Zonnenveld 1995), usprawiedliwiające zastosowanie odmiennych kryteriów waloryzacji. Można zatem traktować krajobraz jako: 1) obiekt postrzegany, asocjowany i oceniany, którego jakość wiąże się z przeżyciami emocjonalnymi postrzegającego (w tym z przeżyciem estetycznym), 2) funkcjonujący układ ekologiczny, 3) wytworzony w określonym ciągu rozwojowym cywilizacji przestrzenny układ elementów środowiska i typów wykorzystania zasobów przyrody, charakterystyczny dla regionu.

Konsekwencje pierwszego z podejść są najtrudniejsze do uproszczonego przedstawienia (Wojciechowski 1986), ze względu na implikacje psychologiczne, społeczne, historyczne i w rezultacie prawne. Krajobrazy, które można nazywać „swojskimi” zaczęto cenić chyba od czasu rozkwitu renesansowego niderlandzkiego malarstwa rodzajowego. Poza walorami estetycznymi krajobrazy sielskie, swojskie symbolizowały pewien zestaw wartości, które w miarę przyspieszania rozwoju cywilizacyjno-społecznego, urbanizacji i industrializacji stawały się coraz wyżej cenione, jako pewien ideał (Meinig 1979). Ideał ten asocjowany był z

cechami społeczności tradycyjnej, pobożnej, pracowitej, lecz pogodnej, zhierarchizowanej, z życiem zdrowym, bezproblemowym i prostym, z rozsądnym i oszczędnym wykorzystywaniem zasobów przyrody. W społeczeństwie polskim, szczególnie w okresie zaborów, istotnym elementem krajobrazu swojskiego był jego charakter narodowy, symbolizowanie trwającej tradycji polskości.

Początki chronienia krajobrazów swojskich wiążą się zatem z poszukiwaniami konkretnych scenerii i obiektów mogących stanowić realne uzewnętrznienie pewnego zestawu cech przypisywanych krajobrazom symbolizującym tradycyjne wartości. W krajach oszczędzonych przez wojny, o ustabilizowanej gospodarce scenerie takie można napotkać dosyć łatwo, natomiast w obszarach niszczonej wojnami lub poddanych radykalnym przemianom gospodarczo-społecznym nienaruszonych tradycyjnych krajobrazów zachowało się niewiele.

W 1972 roku zespół architektów krajobrazu pod kierownictwem J. Bogdanowskiego opracował mapę *Walory i przemiany polskiego krajobrazu* (Bogdanowski 1976). Zgodnie z prawidłami waloryzacji wypracowanymi w tym zespole na mapie Polski zaznaczone zostały obszary o najwyższych walorach krajobrazowych. W tej skali opracowania nie można jednak było określić konkretnych krajobrazów szczególnie zasługujących na ochronę. Typowano je następnie różnymi metodami, niezależnie od siebie, tworząc kolejne parki krajobrazowe lub obiekty chronione jako zabytki architektury ludowej, a także wyznaczając inne formy ochrony krajobrazu. Prace te są kontynuowane.

Znamienne jest, że krajobrazy emblematyczne (w większości) zachowały się dzięki zasobności i dbałości swych gospodarzy, zaś krajobrazy obecnie cennie jako swojskie mogły się zachować, jeśli gospodarujący w pewnym momencie tracili możliwość wprowadzania ulepszeń i nowoczesnych rozwiązań technicznych. Najcenniejsze krajobrazy wiejskie zachowały się więc tam, gdzie było najbiedniej, gdzie modernizacja nie mogła szybko postępować, gdzie przetrwały, wymuszone najczęściej warunkami ekonomicznymi, tradycyjne formy organizacji i techniki produkcji oraz prymitywne warunki życia. Hałe tatrzańskie nie przyniosły nigdy dochodu usprawiedliwiającego znaczącą modernizację ształasów, a w przysiółku Szur koło Krasnobrodu nie zbudowano pseudowilli z bloczków pianobetonu. Powyższe stwierdzenia naturalnie nie negują bardzo istotnej roli czynnika społecznego – znaczenia edukacji, więzi społecznych, migracji i kultury ludowej, lecz są one bardzo istotne dla znalezienia sposobów zachowania jeszcze przetrwałych elementów krajobrazów tradycyjnych.

Drugi typ podejścia, który wiąże krajobrazy z pewnym typem układu ekologicznego nie w pełni jeszcze został uwzględniony we współczesnych systemach ochrony. Wartość naukową, dydaktyczną i estetyczną zachowanych jesz-

cze, a nie zmienionych przez człowieka pierwotnych układów ekologicznych dostrzeżono już dawno, objęto je ochroną tworząc parki narodowe i rezerwy.

Od niedawna zaczęto uznawać za wartościowe i godne zachowania układy ekologiczne powstałe pod wpływem człowieka. Poszukując wzorców „rozwoju zrównoważonego” (*sustainable development*) zwrócono uwagę na te tereny, gdzie przez setki lat trwa nieprzerwanie pewien typ wykorzystywania zasobów przyrody nie przejawiając znamion degradacji ani znaczącego obniżania wydajności. Uznano tak określone układy za możliwe do wykorzystania wzorce racjonalnego gospodarowania. Te typy układów mają nazwy utrwalone w tradycji ludowej wszystkich krajów – w Polsce to po prostu: łąka, pastwisko, hala, polonina, wygon, sad, chruśniak itp. Tam, gdzie nadal są tradycyjnie użytkowane, mogą być precyzyjnie określone jako pewien typ zespołu geokompleksów. Problem metod ochrony i zachowania tych układów pozostaje otwarty. Regulacje prawne polskich obszarów chronionych są w tym względzie bardzo ogólne, a możliwości aktywnej interwencji lub podjęcia gospodarowania przez służby ochrony środowiska bardzo ograniczone. W Szwecji farmerzy praktykujący (nieopłacalne obecnie) tradycyjne koszenie siana w wybranych obszarach leśnych otrzymują specjalne dotacje – tereny te są unikatowe pod względem fitosocjologicznym.

Trzeci typ podejścia do krajobrazu, uznający go za odpowiadający regionalnemu typowi widoku uwarunkowanemu zarówno cechami środowiska, jak i układowi mozaiki typów użycia ziemi, jest ciągle uznawany za pewne dopełnienie podejścia fizjonomicznego. Jednak rozważane tu trwale struktury mozaiki typów użycia ziemi mają szczególne cechy ekologiczne (Zonnenveld 1995). W obszarach chronionego krajobrazu w Polsce formalnie tradycyjny sposób użycia ziemi jest elementem chronionym. Brak jednak skutecznych metod zapewniających utrzymanie tradycyjnego układu pól, trwałości układu typów pokrycia (lasów, zadrzewień, użytków zielonych i pól). Nie przeprowadzono szerzej zakrojonych badań określających konsekwencje ekologiczne i sozologiczne komasacji dla różnych regionów. Na przykład w brytyjskich obszarach chronionych wiele wysiłku i nakładów pochłania utrzymanie lub przywrócenie tradycyjnego układu żywoplotów i murków kamiennych dzielących kwatery pastwisk, zaś francuskie plany komasacji muszą uwzględniać utrzymanie tradycyjnego, regionalnego typu układu użytków rolnych i formy osiedla.

Współczesny okres gwałtownych przemian ekonomiczno-społecznych niesie dla krajobrazów określonych tu jako „swojskie” bardzo istotne zagrożenia. Z jednej strony tereny o wyższej potencjalnej wartości ekonomicznej przekształcają się szybko w nowoczesne tereny intensywnej produkcji rolnej, gdzie

utrzymanie tradycyjnych układów użycia ziemi i tradycyjnych sposobów uprawy szybko zanika, pojawiają się jednocześnie nowoczesne obiekty służące produkcji (hangary, silosy itp.), nowoczesne budynki mieszkalne. Z drugiej strony następuje wyludnienie obszarów nie dających możliwości uzyskania wyższych dochodów z produkcji rolnej, stare budynki niszczeją, a porzucone pola i pastwiska porasta roślinność leśna. Pewne nadzieje na utrzymanie tradycyjnych walorów krajobrazów swojskich mogą być związane z rosnącą popularnością tzw. rolnictwa ekologicznego i rozsądnie organizowaną tzw. agroturystyką.

Wprowadzone w niniejszej pracy rozróżnienie krajobrazów chronionych na emblematyczne i swojskie może mieć charakter tylko umowny i jest związane z subiektywnym odczuciem walorów krajobrazu. Niektóre z krajobrazów dla jednych mogą stanowić typowy przykład scenerii symbolicznej, zaś dla innych postrzegane są jako obiekty swojskie, asocjowane bardziej z emocjami osobistymi niż z symbolami władzy.

Wiele krajobrazów odczuwanych jako swojskie przez ich twórców, użytkowników i mieszkańców pełni obecnie jednocześnie tę samą funkcję co krajobrazy typowo emblematyczne – służy jako temat pocztówek, plakatów, ilustracji w podręcznikach szkolnych i naturalna scenografia filmów.

LITERATURA

- Appleton J. 1996; *The Experience of Landscape* – revised edition. Wiley and Sons. Chichester.
- Ashworth G. J. 1995; *Heritage, Tourism and Europe: a European Future for European Past?* [W:] Herbert D. T. (ed.); *Heritage, Tourism and Society*. Mansell. London.
- Bogdanowski J. 1976; *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*. Ossolineum. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Donadieu P. 1993; *Paysages europeens proteges: zones naturelles et sites historiques*. *Paysage et aménagement*, No 23.
- Droste von B., Plochter H., Rossler M. (ed.) 1995; *Cultural Landscapes of Universal Value – Component of Global Strategy*. Gustav Fisher Verlag. Stuttgart.
- Gruffudd P. 1995; *Heritage as National Identity: Histories and Prospects of the National Pasts*. [W:] Herbert D. T. (ed.); *Heritage, Tourism and Society*. Mansell. London.
- Herbert D. T. 1995; *Heritage Places, Leisure and Tourism*. [W:] Herbert D. T. (ed.); *Heritage, Tourism and Society*. Mansell. London.
- Johnson P., Thomas B. 1995; *Heritage as a Business*. [W:] Herbert D. T. (ed.); *Heritage, Tourism and Society*. Mansell. London.
- Jones M. 1991; *The elusive reality of landscape*. *Norsk Geografisk Tidsskrift*. Vol. 45
- Kaloara B. 1993; *Les images des paysages europeens dans l'espace, le temps et la societe*. *Paysage et aménagement*. No 23.

- Lucas P. H. C. 1992; *Protected Landscapes – A guide for policy-makers and planners*. IUCN. Chapman and Hall. London.
- Meinig D. W. 1979; *Symbolic Landscapes*. [W:] Meinig D. W., Jackson J. B. (ed.); *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford Univ. Press.
- Pawłowska K. 1996; *Idea swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej*. Politechnika Krakowska, Monografia 203, Kraków.
- Samuels M. S. 1979; *The Biography of Landscape*. [W:] Meinig D. W., Jackson J. B. (ed.); *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. Oxford Univ. Press.
- Szafer Wl. (red.) 1965; *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody*. Zakład Ochrony Przyrody PAN. Kraków.
- Szety A. 1996; *Marad a regi kep: szobrok*. Nepszabadsag X. 3.
- UNESCO 1972; *Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*. Paris.
- Wilgat T. 1965; *Definicja i klasyfikacja krajobrazów*. [W:] Szafer Wl. (red.); *Ochrona przyrody i jej zasobów*. Zakład Ochrony Przyrody PAN. Kraków.
- Wojciechowski K. H. 1986; *Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu*. UMCS. Lublin.
- Wojciechowski K. H. 1995; *Krajobraz jako symbol, jako mit i jako narzędzie socjotechniczne*. [W:] Brozi K. (red.); *Między antropologią a filozofią i historią*. UMCS Lublin.
- Zonnenveld I. S. 1995; *Land Ecology*. SPB Academic Publishing. Amsterdam.

SUMMARY

In majority of the civilised countries the most valuable landscapes are treated as an integral part of the national heritage.

The most renowned ones usually belong to the class of the former "political" landscapes (so called by J. B. Jackson), created purposefully in the past to represent some person, group or social class, to complete and support their image. These landscapes were planned and created to contain appropriate symbols and eventually to become symbols as a whole. Later they were managed and preserved primarily as a real or symbolic heritage by their heirs-owners. Recently, not without the influence of the above mentioned real or spiritual heirs, these landscapes have been gradually incorporated into the realm of the national cultural heritage. Typical examples of this class of landscapes are: the Wilanów Palace and Gardens, Łańcut Palace, St. Ann Landscape Park etc.

Another group of landscapes presently protected and treated as cultural monuments belonged in the past to the class of "vernacular" landscapes, originating as a result of a stable and harmonious management of environmental resources, characteristic of local population and typical of a given culture and period. Their value is based on the fact that they have been preserved (due to various reasons) in a relatively unchanged form until now. They are treated presently as vivid illustrations of the past conditions of life of large groups of population and they are turning into symbols. Very often they serve also as "emblematic" landscapes, reproduced on postcards, in school handbooks and tourist publications.

Biblioteka Uniwersytetu
MARIJ CURIE-SKŁODOWSKIEJ
w Lublinie

4052 51

1996
Z KRYSTALISMA

UMCS

WYDAWNICTWO

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU MARIJ CURIE-SKŁODOWSKIEJ
Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin
POLSKA
